

Proloog

Donderdag 27 juli 1656

De twaalfjarige Jacob Saruk had nog nooit zoiets meegemaakt. De kapel was bijna helemaal donker. Het enige licht was afkomstig van drie kaarsen op het altaar. Geen gewone kaarsen. Ze waren zwart.

Jacob ging voor de vierde keer mee naar de synagoge. De afgelopen keren was het rustig geweest. Nu zaten er heel veel mensen en hing er een opgewonden, bijna dreigende sfeer. Jacob zocht onwillekeurig de nabijheid van zijn vader, Isaac Saruk.

Zijn vader had verteld wat er ging gebeuren. De banvloek zou worden uitgesproken over Baruch de Spinoza. Jacob kende Baruch wel. Hij kwam wel eens bij hen thuis en was altijd vriendelijk. Soms vertelde hij zelfs zomaar een grappig verhaal. Over een soldaat die struikelde over zijn lans en met zijn gezicht in de modder viel of een man die de weg kwijt was en steeds op hetzelfde punt terugkwam.

Op het moment dat de rabbijn vanuit het donker naar voren stapte verstomde het rumoer. Het werd zo stil dat Jacob zijn eigen ademhaling kon horen. De rabbijn schraapte zijn keel.

‘Volgens het besluit van de engelen en de uitspraak der heiligen verbannen, verstoten, verwensen en vervloeken wij Baruch d’Espinoza met toestemming van de gezegende God met al de vervloeking die in het Boek van de Wet geschreven staan.’

Jacob had moeite de woorden te volgen en begreep niet alles wat de rabbijn zei. ‘God moge hem nooit vergeven,’ hoorde hij. ‘Niemand mag hem enige gunst verlenen, en niemand mag binnen een afstand van vier el bij hem zijn,’ waren andere zinnen die hij wel begreep.

Plotseling klonk er een oorverdovend hoorngeschal. Jacob

schrok zo erg dat hij zijn vader vast moest grijpen om niet door zijn benen te zakken. Vervolgens zag hij dat de zwarte kaarsen een voor een in een schaal met bloed werden gedompeld.

Het leek alsof rondom hen de hel losbrak. Alle mannen, ook zijn vader, begonnen te roepen. De kreten werden steeds luider en wilder. Mannen stampten met hun voeten en sloegen met hun vuisten op de grond of de muur van de synagoge. Het leek alsof er geen einde aan kwam. Jacob sidderde en beefde en zocht in het donker vergeefs naar zijn vader.

Toen de deuren van de synagoge opengingen, kalmeerden de meesten. Jacob vond zijn vader en gaf hem een hand. Jacob fluisterde de vraag die hem de hele tijd op de lippen brandde.

‘Wat heeft Baruch misdaan?’

Hij schrok van de blik in zijn vaders ogen.

‘Daar zul je nooit antwoord op krijgen. Zelfs het stellen van die vraag kan door God worden gezien als zonde.’

Hij probeerde het nog één keer.

‘Maar vader, wat kan er zo erg zijn dat mensen er niet naar mogen vragen?’

Zijn vader zuchtte.

‘Mijn zoon, sommige dingen zijn zo zwart en kwaad dat alleen een gedachte eraan een rechtstreekse uitnodiging aan Satan is. Daarom zeg ik, vergeet het, praat er nooit meer over, vraag er nooit meer naar.’

Jacob wist uit ervaring dat hij het nog één keer ongestraft kon proberen.

‘Ik vond Baruch aardig en vriendelijk. Help me alstublieft om te begrijpen wat hij heeft misdaan.’

Zijn vader zuchtte nog een keer.

‘Hij heeft een vreselijk boek geschreven. Daarin maakt hij God te schande en ontkent hij de schepping en de onsterfelijkheid van de ziel. Ook ontkent hij de wet van Mozes. Daarom is de ergste vloek zijn verdiende loon. Je hebt gehoord wat de rabbijn heeft gezegd. Zijn naam mag nooit meer genoemd worden en als je hem toevallig tegenkomt, mijd je hem en draai je je gezicht de andere kant op. Hij bestaat niet meer. Punt.’

Jacob snapte wat zijn vader zei, maar kon het niet rijmen met zijn beeld van Baruch. Hoe kon zo’n aardige man zoiets vreselijks hebben gedaan.

‘Isaac?’ klonk het opeens achter hen. Jacob herkende de stem en keek verschrikt om. De strenge ogen van de rabbijn die net de banvloek had uitgesproken flikkerden in het donker. ‘Wil je nog even meekomen?’

‘Jacob, ga alvast maar naar huis,’ zei zijn vader. ‘Ik kom als ik klaar ben.’

Jacob stapte naar buiten in de avondzon.

Vrijdag 28 juli 1656

Naarmate de dag vorderde werd de druk op Isaac Saruks borst steeds groter en toen de zon op zijn hoogst stond besloot hij om zich niet langer af te vragen waarom God uitgerekend hem had uitgekozen om deze onzalige taak te vervullen. Een antwoord op die vraag zou hij niet krijgen en hij kon zijn energie beter gebruiken om zo snel mogelijk door te lopen. Hoe eerder hij in Deventer was, hoe eerder hij verlost zou worden van de tas die hij onder zijn jas droeg.

De ceremonie waarmee Baruch uit hun gemeenschap was verstoten had bij Isaac, net als bij alle anderen, heftige emoties losgemaakt. Hoe zijn zoon Jacob had gereageerd begreep hij, en hij had het hem niet goed uit kunnen leggen. Hoewel zijn familie Baruch slechts oppervlakkig kende, had hij altijd een positieve indruk van hem gehad, intelligent en bescheiden. Hij had niet kunnen bedenken waaraan Baruch zo’n vreselijke straf verdiend zou kunnen hebben. Het gerucht ging dat hij een boek had geschreven waarin hij het bestaan van God ontkende. Maar was dat een reden om definitief de banden met zijn familie, vrienden en geloof door te snijden? Waren geloof en twijfel niet onlosmakelijk met elkaar verbonden? De Bijbel stond vol met verhalen over mensen die twijfelden. Waarom had Baruch geen kans gekregen terug te keren in de schoot van God?

Zijn lijf trilde nog van opwinding toen de rabbijn bij het verlaten van de synagoge opeens achter hem had gestaan en hem aan de arm met zich mee had getrokken, weg van de mensen. Hij had zijn zoon vooruit moeten sturen, tegen zijn gevoel in.

‘Isaac, jij moet iets voor mij doen,’ had de rabbijn hem toege-

fluisterd in een donkere nis waar niemand hen kon zien. ‘Ik wil dat je dit zo snel mogelijk naar Deventer brengt. Luister goed. Je wordt verwacht in het derde huis aan de Hagensteeg, dat is in de buurt van de Bagijnenhof. Praat met niemand, vermijd gezelschap en stop niet voordat je je bestemming hebt bereikt. God zal je beschermen.’

De rabbijn had hem een leren schoudertas in handen gedrukt.

‘Wat is dit? Wat zit er in de tas?’ had hij verward gestameld. Terwijl hij het vroeg voelde hij dat het een boek was.

‘Het is beter dat je dat niet weet.’

‘Heeft het iets te maken met Baruch?’ had hij gevraagd.

‘Deze persoon bestaat niet meer,’ had de rabbijn geantwoord met een stem die Isaac de adem had afgesneden. ‘Wil je deze brief aan Gabriël overhandigen? Daarin staat alles wat hij moet weten.’

Isaac had de verzegelde brief in zijn jaszak gestopt en deemoedig geknikt. Pas toen hij thuis was gekomen, was tot hem doorgedrongen welk een verantwoordelijkheid de rabbijn op zijn schouders had gelegd. Met het oog op zijn eigen veiligheid en die van het pakket in de tas had hij besloten niet meteen te vertrekken, maar te wachten tot het licht was. In de ochtendschemering had hij Amsterdam achter zich gelaten.

Isaac was niet alleen sterk, hij kende ook de weg naar Deventer. Daarom wist hij dat hij de stad zelfs zonder tegenslag nooit voor het donker zou bereiken. De tas om zijn schouders leek elke kilometer meer te wegen en de onderzoekende blikken van de mensen die hij tegenkwam benauwden hem steeds meer. Het klopte niet dat hij hier liep. Kon het boek in de tas door iemand anders geschreven zijn dan Baruch de Spinoza? Nee, dat was de enige reden dat hij het boek in allerijl en zo stiekem naar Deventer moest brengen. Maar waarom had de rabbijn het boek niet vernietigd? Het lukte Isaac niet om daar een goede reden voor te bedenken.

Omdat hij op het laatst de snelste maar ook drukste route had gemeden, bereikte hij in de avondschemering het dorp Uddel. Hij durfde geen onderdak te vragen, en zocht een slaapplek in een hooiberg, net buiten het dorp. In de ochtend wekten de dorpsklokken hem.

In de loop van de middag bereikte hij Deventer. Bij de stads-

poort werd hem door een wachter gevraagd waar hij vandaan kwam en wat hij in Deventer ging doen. Isaac wist dat het brengen van boeken niet verdacht was. Er werden veel boeken verhandeld in de stad. Desondanks moest hij van de wachter zijn tas openmaken. Had de rabbijn zich gerealiseerd dat hij gecontroleerd zou worden? Isaac deed zijn uiterste best kalm te blijven en te doen alsof hij dagelijks boeken vervoerde. Hij opende de tas en zag tot zijn verbazing dat het geen boek was, maar een stapel losse vellen. De wachter haalde de stapel eruit en wierp een tweede blik in de tas. Die was verder leeg. In één oogopslag las Isaac, geschreven in regelmatige letters, *B. de Spinoza*. Daarboven stond een titel. Om geen argwaan te wekken, pakte Isaac de stapel papier vriendelijk knikkend aan van de wachter en stopte het zonder dralen terug in de tas. Hij mocht door. Lopend langs een singel probeerde hij zich voor de geest te halen wat hij nog meer had gelezen. Het waren zeker vijf regels, geschreven in het Latijn. *Hominis, Deus, cupiditas, ignorantia*. Mensen, God, begeerte, onwetendheid, dat waren de woorden waarvan hij meende dat hij ze had gezien. Hij was daar echter niet zeker van.

In gedachten verzonken liep hij door de stad die hij goed kende. Voordat hij er erg in had, stond hij voor de Broederenkerk en de Hagensteeg lag een meter of vijftig verderop. Hij bedwong zijn verlangen om de tas nog een keer open te doen en het boek eruit te halen. Baruch was vervloekt en het bewust aanschouwen van Spinoza's woorden zou hem door God kwalijk worden genomen.

Opgelucht klopte hij op de deur van het derde huis in de rij. Nog even en dan zou hij van zijn last verlost zijn. De deur zwaaide vrijwel meteen open. Tot zijn verbazing was de man in de deuropening geen Jood. Aan zijn kleren te zien was het een welgestelde koopman.

'Isaac Saruk?' vroeg de man. Isaac knikte. 'Hebt u het boek bij u?' Weer knikte Isaac.

De man gebaarde hem binnen te komen.

'Kom verder, u zult wel honger hebben.'

'Ik heb onderweg geen tijd genomen om iets te eten,' zei Isaac.

'Wij hebben op uw komst gerekend,' zei de man.

Ze liepen door naar de keuken. Op de tafel stond een dampend bord dat net was vol geschept door de huishoudster die vriendelijk

lachend naar de grote pot boven het vuur wees. Het rook heerlijk.

‘Ga uw gang, het is volgens de Joodse tradities bereid,’ zei de man en hij ging ook aan de grote houten tafel zitten. ‘U hebt het verdiend.’

Isaac twijfelde even. De hele situatie bevreedde hem. Het was wel een Joods huis, maar de mensen die hem ontvingen waren dat zeker niet. De geur van het eten en zijn honger waren echter sterker dan zijn twijfels. Wat hem geruststelde was de smaak van het eten. Het was onmiskenbaar Joods. Zijn gastheer at niets en keek zwijgend toe hoe Isaac gretig zijn bord leeg lepelde.

‘U zult niet direct terug willen keren naar Amsterdam, neem ik aan,’ zei de man nadat Isaac de laatste hap had doorgeslikt.

Isaac keek de man verbaasd aan. Dat sprak toch voor zich.

‘Er is hier niet ver vandaan een herberg. Misschien hebben ze daar nog een plekje voor u. Ik moet nu dringend weg. Zal ik met u meelopen naar buiten?’

Isaac was te beduusd om te protesteren. Hij werd als gast gewoon op straat gezet. Zoiets was bij hem thuis en bij iedereen die hij kende ondenkbaar. Hij keek vragend naar de huishoudster, die nog steeds naast het vuur stond. Zij sloeg haar ogen neer.

‘Ik moet die kant op,’ zei de man en hij wees naar links. ‘Daar is een herberg, waar zeker plaats zal zijn,’ voegde hij eraan toe en hij wees naar rechts. Isaac was te moe en te verbaasd om boos te worden. Bovendien voelde hij zich niet goed. Waarschijnlijk had hij te snel gegeten na anderhalve dag zonder voedsel. Hij stak zijn hand uit om afscheid te nemen, maar de man had zich al omgedraaid en liep met grote passen de andere kant op. Op dat moment bedacht Isaac dat hij de brief nog niet had afgegeven. Zijn eerste impuls was achter de man aan rennen. Toch deed hij dat niet. Langzaam maar zeker drong het tot hem door dat de man aan wie hij het boek had gegeven geen Gabriël heette. Hij kon zichzelf wel voor het hoofd slaan. Waarom was hij niet meteen weggelopen toen hij zag dat de man niet Joods was? Waarom had hij hem daarna zijn naam niet gevraagd? Wat zou de rabbijn doen als hij hem het slechte nieuws vertelde? In zijn hoofd verschenen weer de beelden van de ceremonie van eergisteren. Zou hij, vanwege zijn falen, ook worden verbannen? Een hevige maagkramp deed

hem bijna vooroverslaan. Hij was doodmoe en moest even gaan liggen. Maar waar? Meer strompelend dan lopend ging hij richting de singelgracht waar de herberg was. Daar werd hij weer getroffen door een maagkramp. Deze was nog erger dan de eerste. Hij klapte voorover en het lukte hem niet om op de been te blijven. Liggend op de grond volgden de maagkrampen elkaar steeds sneller op. Hij kronkelde van de pijn en rolde onwillekeurig van de ene zij op de andere. Weer een kramp maakte dat hij het uitschreeuwde van de pijn. Zijn hele lichaam verkrampte nu. Hij had niet in de gaten dat één been over de kaderand van de stadsgracht hing. God, help me, was zijn laatste gedachte voordat hij in het stinkende water viel en als een baksteen naar de bodem zakte.